

Elżbieta RASZEJA*, Anna GAŁECKA-DROZDA*

WSPÓŁCZESNA INTERPRETACJA IDEI POZNAŃSKIEGO SYSTEMU ZIELENI MIEJSKIEJ W KONTEKŚCIE STRATEGII MIASTA ZRÓWNOWAŻONEGO

A CONTEMPORARY INTERPRETATION OF THE CONCEPT OF THE POZNAŃ URBAN GREEN SYSTEM IN VIEW OF THE SUSTAINABLE CITY STRATEGY

ABSTRACT: The Poznań wedge-ring green system, developed by Czarnecki and Wodziczko, is one of the most permanent elements in the spatial structure of the city. However, the present development processes and investment pressure pose a serious threat to the stability of the system, while stipulations in binding planning documents, postulating its protection and enforcement, are superficial. In view of the contemporary concepts of the sustainable city, green infrastructure or ecosystem services, and the need to implement European legal solutions it is necessary to re-interpret the “classical” concept of the Poznań urban green system. This pertains both to its internal structures and ties with the supporting external ecosystems.

KEY WORDS: wedge-ring green system, green infrastructure, urban spatial structure, sustainable city, Poznań

Wprowadzenie

Problemy związane z rozwojem współczesnych wielkich miast – degradacja przestrzeni, utrata cennych zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz obniżenie jakości życia mieszkańców – skłaniają do poszukiwania nowych metod i narzędzi w dziedzinie planowania i zarządzania przestrzenią. Pojawiające się obecnie nowe koncepcje planistyczne, oparte na nowej filozofii miasta, zwracają uwagę na szczególną rolę systemu zieleni jako elementu kreującego strukturę urbanistyczną miasta zrównoważonego, zapewniającego jego stabilność ekologiczną i tworzącego jego wizerunek, a przy tym podnoszącego jakość życia mieszkańców (Szulczewska 2002, Vejre, Primdahl, Brandt

---

* Uniwersytet Przyrodniczy w Poznaniu, Katedra Terenów Zieleni i Architektury Krajobrazu, ul. Dąbrowskiego 159, 60-594 Poznań, e-mail: ktzera@up.poznan.pl, ktzganna@up.poznan.pl

2007). Zwraca się też uwagę na niewykorzystany potencjał, jakim są tereny otwarte, w tym tereny postagrarne położone w granicach miast i stanowiące dopełnienie terenów zieleni, w systemie przyrodniczym (m.in. Jędraszko 1998, Deelstra, Boyd, van den Biggelaar 2001, Giecewicz 2005, Kremer, Hemstead, McPhearson 2013). Kluczowym aspektem rozważań nad modelem współczesnego miasta jest nie tylko kształtowanie jego wewnętrznej struktury, ale również poszukiwanie rozwiązań w szerokim kontekście przestrzennym i funkcjonalnym, w relacjach z otoczeniem, czyli „myślenie aglomeracyjne” (*Strategie rozwoju...* 2010).

Poznań od lat 30. XX w. rozwija się w oparciu o spójną koncepcję planistyczną autorstwa wybitnego architekta-urbanisty W. Czarneckiego. Stworzona przez niego, we współpracy z przyrodnikiem A. Wodziczką, idea pierścieniowo-klinowego systemu zieleni miejskiej, powiązanego z systemem dolin rzecznych i obejmującego tereny zielni urządzonej, lasy i tereny otwarte, do dzisiaj jest wyznacznikiem kształtowania struktury przestrzennej Poznania. Niestety, współczesne procesy rozwojowe miasta, a także praktyka planowania i zarządzania przestrzenią na terenie Poznania i sąsiednich gmin stanowią zagrożenia dla trwałości tego systemu. Aktualność i wagę podjętego problemu potwierdza szeroka debata nad projektem Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Poznania. Ów dokument, przygotowany w 2014 r. przez Miejską Pracownię Urbanistyczną i uchwalony przez poprzednią Radę Miasta, został poddany krytyce zarówno ze strony środowisk eksperckich, jak też gremiów społecznych, m.in. ze względu na potraktowanie w nim terenów otwartych wyłącznie jako rezerwy dla zabudowy, z pominięciem ich ogromnego znaczenia dla tworzenia prawidłowej struktury funkcjonalno-przestrzennej miasta, a także dobrego środowiska życia mieszkańców.

Celem artykułu jest określenie trwałości idei Czarneckiego i Wodziczki oraz wskazanie możliwości i sposobów jej realizacji we współczesnych uwarunkowaniach rozwojowych Poznania, z uwzględnieniem współczesnych teorii, w tym: miasta zrównoważonego, zielonej infrastruktury oraz usług ekosystemowych. Zakres opracowania obejmuje identyfikację założeń planistycznych związanych z funkcjonowaniem systemu, jego podstawowych cech kompozycji oraz współczesnych przekształceń. Wskazania dotyczące realizacji strategii rozwoju Poznania w oparciu o system zieleni zostały sformułowane w odniesieniu do wybranych teorii.

System zieleni miejskiej Poznania – trwałość idei wobec współczesnych przeobrażeń

Poznański system zieleni miejskiej wyróżnia się na tle innych wielkich miast w Polsce nie tylko ze względu na swoją specyficzną strukturę, ale również jako najpełniej zrealizowana idea urbanistyczna. System klinowo-pierścieniowy należy do najtrwalszych koncepcji przestrzennych wypracowanych dla Poznania. Jego trwałość i czytelność czyni go wyjątkowym przykładem realizacji idei miasta zielonego w skali nie tylko

Polski, ale i Europy. Autorem systemu zieleni, jak wspomniano wyżej, jest architekt-urbanista W. Czarnecki, który w latach 30. XX w. przy współpracy z przyrodnikiem A. Wodzicką dostrzegł potencjał w położeniu fizjograficznym miasta oraz w spuściznie po twierdzy fortowej i zaproponował układ oparty na tych dwóch elementach¹. Założenia systemu zieleni miejskiej zostały zawarte w planie ogólnym z 1934 r. Kanwę układu stanowić miała sieć hydrograficzna, na której architekt oparł przebieg klinów zieleni. Poza krzyżem czterech głównych klinów (oś północ-południe – zgodnie z przebiegiem doliny Warty, oś wschód-zachód – zgodnie z przebiegiem dolin Cybiny i Bogdanki), zaproponowano 6 mniejszych ciągów, wykorzystując mniejsze cieki i obniżenia terenu. Kliny miały przenikać miasto od jego zewnętrznych granic, gdzie łączyły się z lasami podmiejskimi, do gęsto zabudowanego śródmieścia. Drugim istotnym elementem systemu były zielone pierścienie. Do systemu włączono ówczesnie istniejący Ring Stübgena, który zbudowano na śladzie twierdzy poligonalnej według koncepcji urbanistycznej z 1903 r. Dwa pozostałe pierścienie były ułożone koncentrycznie od pierwszego. Jeden z nich miał obejmować szerokie, zadrzewione bulwary towarzyszące drogom obwodowym, przebiegając w odległości ok. 2 km od Ringu Stübgena. Trzeci pierścień, oparty na kształcie twierdzy fortowej, w założeniach wyznaczał zewnętrzną otulinę miasta przewidzianego dla 600 tys. mieszkańców. Poza funkcją rekreacyjną zewnętrzny pierścień miał być także strefą żywicielską miasta.

Plan Czarneckiego był bardzo perspektywiczny, zapewniał odpowiednią ilość terenów zieleni i ich dostępność przy dalekosiężnych założeniach demograficznych, które do dzisiaj nie zostały osiągnięte. Idea rozwoju Poznania w oparciu o klinowo-pierścieniowy system terenów zieleni była kontynuowana w kolejnych latach. Znaczna część jej realizacji przypadła na okres drugiej wojny światowej, a głównym instrumentem wykonawczym były wówczas szeroko zakrojone zalesienia². W powojennych planach kontynuowano ideę systemu zieleni, ale jej założenia były modyfikowane. Pierwszym dokumentem, w którym doszło do znaczących zmian, był plan ogólny zagospodarowania Poznania z 1961 r., w którym zrezygnowano z zewnętrznego pierścienia zieleni³.

Zaprojektowany zgodnie z uwarunkowaniami fizjograficznymi system klinowy okazał się trwałym elementem, choć o różnym stopniu zachowania w stosunku do pierwotnej koncepcji. Najlepiej zachowany jest tzw. zachodni klin zieleni, położony w dolinie Bogdanki (Raszeja, Gałęcka 2012). Pozostałe kliny zieleni stanowią mniej czytelne elementy w strukturze przestrzennej miasta. Natomiast twór antropogeniczny, geometryczny, jakim były pierścienie, nie przetrwał próby czasu. W wyniku zmian

¹ Czarnecki był świadom rozwijanych w tamtym czasie w Europie Zachodniej różnorodnych interpretacji howardowskiej idei miasta-ogrodu. Prawdopodobnie znał powstały kilkanaście lat wcześniej plan Tołwińskiego dla Warszawy. Istotnym elementem, który wpłynął na kształt „planu Czarneckiego”, był konkurs na projekt regulacji i zabudowy miasta Poznania z 1930 r., a także plan Pajzdarskiego z 1929 r., w którym zaproponowano kliny zieleni wynikające z sieci hydrograficznej (Kodym-Kozaczko 2006).

² Zalesienia miały miejsce głównie na obszarach wschodniego i zachodniego klina zieleni.

³ Autorem planu był Zygmunt Paszek (Kodym-Kozaczko 2005).

ustrojowych, geopolitycznych i gospodarczych doszło do zabudowy obwodowych elementów systemu. Pierścień, który miał okalać miasto, został zabudowany. Dziś zarys twierdzy jest widoczny w postaci rozproszonych fortów. Środkowy pierścień ze względu na rozwój komunikacji kołowej został sprowadzony do funkcji drugiej ramy komunikacyjnej miasta, gdzie zieleń ma znaczenie drugorzędne. Wewnętrzny pierścień przetrwał w formie zrealizowanej na początku XX w., tworzą go reprezentacyjne parki i skwery w otoczeniu budynków użyteczności publicznej. Założenia idei są nadal aktualne lecz nastąpiły istotne zmiany, a nawet deformacje struktury systemu (tabela 1).

Tabela 1

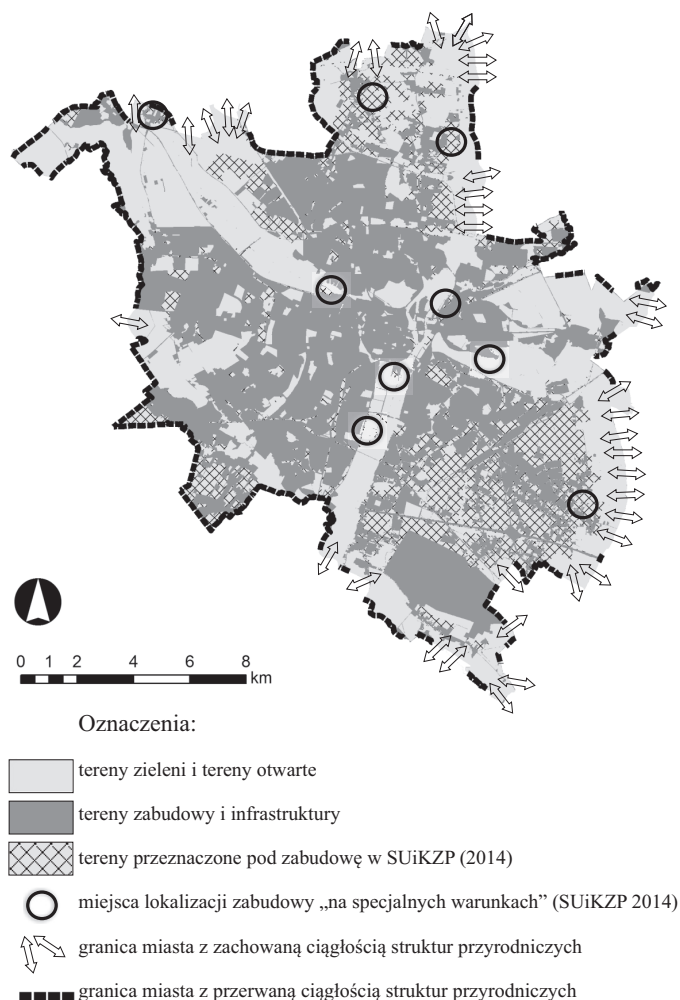
Założenia i cechy systemu zieleni miejskiej Poznania wg koncepcji
W. Czarneckiego i A. Wodniczki oraz współczesny stan ich zachowania

Cecha systemu zieleni	Założenia planistyczne	Stan zachowania, współczesne deformacje
Wewnętrzna spójność i ciągłość przestrzenna	Wykorzystanie i zachowanie naturalnych powiązań ekologicznych dla zrównoważenia antropopresji; ochrona systemu hydrograficznego; stworzenie trwałej i czytelnej struktury przyrodniczej przenikającej tkankę urbanistyczną	Dezintegracja i fragmentacja; liczne bariery w postaci głównych arterii samochodowych przecinających kliny oraz zabudowy na ich obszarze; brak zabezpieczenia rezerw terenowych dla rozwoju i wzmocnienia systemu
Zróżnicowanie wewnętrzne – gradacja form i funkcji terenów zieleni	Różnorodność form zieleni pod względem funkcji i stopnia urzędzenia (im bliżej centrum miasta, tym wyższy stopień zagospodarowania); wykorzystanie dla funkcji rekreacyjnej (wielość i różnorodność atrakcji); uzupełnienie systemu zieleni przez tereny rolnicze (strefa życiowska miasta)	W znacznym stopniu zachowana różnorodność terenów zieleni; nadmierne zainwestowanie (zabudowa kubaturowa, utwardzenie nawierzchni i zmniejszenie powierzchni biologicznie czynnej); rezygnacja z terenów rolniczych w granicach miasta na rzecz zabudowy i zalesiania
Powiązania z otoczeniem – kontynuacja systemu poza granicami miasta	Zachowanie powiązań ekologicznych w skali regionalnej; zasilanie wewnętrznej struktury przyrodniczej miasta przez podmiejskie kompleksy leśne; ograniczanie ekspansji terenów zabudowy	Przerwanie powiązań zewnętrznych (zachowanych tylko dla północnego klina zieleni); narastające zainwestowanie terenów podmiejskich w strefach powiązań z systemem zieleni Poznania (brak koordynacji w zakresie polityki przestrzennej miasta i otaczających gmin)

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Czarnecki 1964.

Pomimo niekorzystnych zmian zagospodarowania i tendencji rozwojowych system pierścieniowo-klinowy wciąż stanowi wyróżnik struktury przestrzennej Poznania. Jest godnym do naśladowania przykładem cytowanym w literaturze naukowej z zakresu urbanistyki i planowania przestrzennego. We współczesnych dokumentach planistycznych, w tym w obowiązującym Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, wśród podstawowych elementów kształtujących strukturę przestrzen-

ną miasta wymienia się kliny i pierścienie zieleni (Studium uwarunkowań... 2014). Jednakże deklaracja kontynuacji założeń systemu zieleni ma charakter powierzchniowy, zapis „strukturalne kliny zieleni” nie znajduje przełożenia na konkretne wskazania lokalizacyjne. Na obszarze klinów zieleni dopuszcza się zabudowę na tzw. specjalnych warunkach. Szczegółowa analiza i interpretacja zapisów zawartych w Studium pozwala na stwierdzenie przewidywanego znacznego ubytku terenów otwartych, a także na wskazanie zagrożenia dla spójności i ciągłości systemu klinowego ze względu na przeznaczanie coraz większej powierzchni terenów otwartych na cele inwestycyjne (rysunek 1). Proces uchwalania Studium stał się pretekstem do podjęcia szerokiej dys-

Rys. 1. Struktura przestrzenna Poznania – zagrożenia dla systemu terenów zieleni

Źródło: Opracowanie własne.

kusji o konieczności rozwoju systemu zieleni i ochrony istniejących struktur. Publiczna debata miała charakter ekspercki, włączyło się do niej wiele organizacji i autorytetów naukowych. Mimo merytorycznego podejścia oponentów Studium zostało uchwalone w 2014 r.⁴

Nowe tendencje w planowaniu i zarządzaniu współczesnym miastem

Tradycyjnie kształtowane systemy zieleni miejskiej opierano na kilku typowych modelach (Maruani, Amit-Cohen 2007). Jednym z nich był tzw. model oportunistyczny, w którym tereny zieleni lokowano tam, gdzie było miejsce w strukturach wcześniej rozwiniętych. Skutkowało to przypadkowym rozmieszczeniem pojedynczych, często wyizolowanych, obszarów. Inny model zakładał tworzenie terenów zieleni w miejscach, które wyznaczano za pomocą normatywów i wskaźników urbanistycznych, co prowadziło do wytwarzania systemów zieleni pozostających poza uwarunkowaniami fizjograficznymi. Najbardziej znane europejskie modele opisane są za pomocą kształtów, jakie tworzą tereny zieleni na planie miasta w skali makro. Warto zwrócić uwagę na wyróżniający je aspekt czytelności modelowej struktury, którą jest zwykle kształt oddziałujący na powszechną wyobraźnię, łatwy do zapamiętania, budzący określone skojarzenia i stanowiący podstawę do identyfikacji mieszkańców z daną ideą⁵. Koncepcje te ciągle są obecne w praktyce planowania przestrzennego, zwłaszcza gdy wynikają z tradycji urbanistycznej. Jednak, jak pokazuje historia, założenia oparte wyłącznie na formie (nie wzmocnione ekologiczną treścią) coraz trudniej chronić przed ekspansją terytorialną terenów zabudowanych. Wskazują na to m.in. przykłady Randstad (Dijk, Valk 2009) i Kopenhagi (Vejre, Primdahl, Brandt 2007). Najważniejsze dla kształtowania zrównoważonej struktury współczesnego miasta wydaje się podejście ekosystemowe, uwzględniające zarówno przestrzenne rozmieszczenie elementów w ekosystemie miasta, jak też ich funkcjonowanie, determinujące przepływy energii i materii. Na bazie teorii ekosystemu miejskiego powstała koncepcja „miasta zielonego”, którego tkankę urbanistyczną przenika system przyrodniczy złożony z obszarów węzłowych (podstawowych elementów źródłowych), węzłów (wspomagających elementów źródłowych), korytarzy (podstawowych elementów tranzytowych) oraz sięgaczy (wspomagających elementów tranzytowych). Kształtowanie takiego systemu w planowaniu przestrzennym miasta musi uwzględniać na równi priorytety w zakresie funkcjonowania przyrody oraz potrzeby mieszkańców (Szulczewska 2002). Oznacza to równowagę w realizacji celów ekologicznych, ekonomicznych i społecznych, przy zastosowaniu różnych środków w ramach szerokiego spektrum zintegrowanych działań.

⁴ Uchwalenie Studium miało miejsce tuż przed zakończeniem kadencji ówczesnej Rady Miasta.

⁵ Obok poznańskich „klinów zieleni” powszechnie znane są „zielone pierścienie” (*green belts*) Londynu, „zielone palce” Kopenhagi czy „zielone serce” (*Groene Hart*) holenderskiej konurbacji Randstad, którą tworzą: Amsterdam, Rotterdam, Utrecht i Haga.

Na tym tle warto też przyrzeć się koncepcji tzw. zielonej infrastruktury, której realizacja jest przykładem holistycznego podejścia do zarządzania miastem. Pod pojęciem zielona infrastruktura rozumie się całość przestrzeni otwartej tam, gdzie dominuje roślinność (Stiles 2011). Określenie to często przeciwstawiane jest tzw. szarej infrastrukturze (infrastrukturze technicznej), przy jednoczesnym podkreśleniu konieczności traktowania terenów otwartych jako niezbędnych i koniecznych dla miasta, tak jak niezbędna jest infrastruktura w tradycyjnym ujęciu. Wskazuje się także na to, iż tzw. zielone rozwiązania mogą być mniej kosztochłonne i trwalsze od tradycyjnych technologii (np. w zakresie oczyszczania wody i powietrza). Koncepcja zielonej infrastruktury wpisuje się w nurt kształtowania miast zwartych, zrównoważonych, pomaga w ograniczaniu procesów suburbanizacji. Do najważniejszych postulatów zarządzania miastem należy zachowanie ciągłości terenów przyrodniczych wraz z umożliwieniem mieszkańcom dostępu do nich, przy jednoczesnej kompleksowej ochronie zasobów środowiska⁶. Postulaty te są możliwe do spełnienia pod warunkiem koordynacji dokumentów strategicznych w różnej skali – od planów regionalnych do projektu pojedynczego zielonego dachu. Postanowienia wynikające z poszczególnych szczebli zarządzania muszą być ze sobą spójne. Planowanie jest tutaj przewidziane jako proces długofalowy, a wszelkie decyzje z niego wynikające są poparte dogłębnymi analizami naukowymi (Kowalski 2010). W ramach zielonej infrastruktury, poza tradycyjnymi elementami zieleni proponuje się nowe formy (zielone dachy, ogrody wertykalne, *pocket parks*), które sprawdzają się w zwartej tkance urbanistycznej.

W obliczu konieczności przeciwdziałania dramatycznym klęskom żywiołowym oraz ograniczania kosztów utrzymania terenów zieleni w miastach coraz większe znaczenie zyskuje projektowanie układów samowystarczalnych – samotrzymujących się terenów przyrodniczych w miastach, zarówno w wielkiej, jak i mniejszej skali. Wymaga to wiedzy i umiejętności w zakresie projektowania zrównoważonego, opartego na rozpoznaniu funkcjonowania ekosystemów. W terenach tego rodzaju dopuszcza się rozwój procesów sukcesji naturalnej oraz zabezpiecza się powiązania zewnętrzne dla zasilania układów przyrodniczych (Rostański 2012). Nurt ten nie wyklucza obecności terenów rolniczych w miastach, wskazując na efektywność zagospodarowania przestrzeni oraz ich potencjalną atrakcyjność dla mieszkańców. Koncepcje odtwarzania naturalnych ekosystemów oraz renaturyzacji cieków i dolin rzecznych sprawdziły się w przypadku przeciwpowodziowego zabezpieczenia miast, gdzie umocnione betonowe brzegi rzek zostały zastąpione terenami otwartymi, które dodatkowo pełnią funkcję pasm rekreacyjnych (Yu, Li D. Li N. 2006).

Współczesne koncepcje związane z rozwojem systemów zieleni w miastach zyskują dodatkowe uzasadnienie w postaci tzw. usług ekosystemów, czyli korzyści, jakie

---

⁶ Komisja Europejska zobowiązała się do sporządzenia strategii dotyczącej zielonej infrastruktury. Zobowiązanie to zostało wyrażone w unijnej Strategii ochrony różnorodności biologicznej na okres do 2020 r. Głównym celem jest ochrona kapitału naturalnego oraz oszczędzanie zasobów dla osiągnięcia korzyści ekologicznych, ekonomicznych i społecznych (Komunikat Komisji... 2013).

dostarcza ludziom środowisko. Każdy ekosystem wytwarza określone dobra, których jakość zależy od efektywności procesów przyrodniczych je warunkujących, czyli od „technologii przyrody”⁷. Koncepcja ta wiąże się z wyrażeniem przynajmniej części tego typu usług w kategoriach ekonomicznych, co daje szansę na dialog między naukami przyrodniczymi i ekonomicznymi. Większość ocen ekonomicznych nie odnosi się do kompleksu usług spełnianych przez ekosystemy, a jedynie ogranicza się do oszacowania szkód wywołanych w środowisku przez gospodarkę. Działania ochronne, początkowo ukierunkowane na ograniczanie zagrożeń przez zastosowanie filtrów czy stref izolacyjnych, z czasem zostały zastąpione strategią prewencji, czyli zapobiegania zagrożeniom u źródła. Wyzwaniem dla gospodarki przestrzennej i planowania krajobrazu jest wypracowanie takiej strategii działań, aby zagrożenia obszarowe mogły być skutecznie ograniczane, co w istotny sposób wspomogłoby działania techniczne ukierunkowane na eliminację zagrożeń punktowych. Rozpoznanie wielofunkcyjności ekosystemów pozwala na zrozumienie, że struktura przestrzeni ma olbrzymie znaczenie nie tylko dla ochrony środowiska, ale również dla gospodarki. W tym ujęciu działania na rzecz ochrony przyrody traktowane są jako inwestycje z określoną stopą zwrotu (Kronenberg 2012).

Dzisiejszy rozwój wielkich miast następuje nie tylko przez przekształcanie ich struktury wewnętrznej, ale także drogą ekspansji terytorialnej i wzmacniania związków funkcjonalnych z obszarami otaczającymi. Coraz bardziej komplikuje się system powiązań miast z obszarami otaczającymi, złożoność procesów cywilizacyjnych tworzy nowe wzajemne zależności i oddziaływania. Tereny położone na obszarze oddziaływania ośrodka aglomeracyjnego odznaczają się ogromną dynamiką przemian prowadzących do zachwiania ich stabilności ekologicznej, deformacji struktury przestrzennej i degradacji krajobrazu. Sąsiedztwo wielkiego miasta nie zawsze sprzyja budowaniu systemu „centrum – otoczenie” na zasadzie wzajemnego dopełniania i wzajemnie korzystnego współistnienia. Obszary podmiejskie często traktowane są jako „zapasowe tereny” rozwoju miasta (Raszeja 2006). Presja miast na tereny wiejskie i związane z tym procesy suburbanizacji powodują zagrożenia dla struktur przestrzennych i krajobrazowych. Polityka gmin podmiejskich nieskoordynowana z polityką miasta prowadzi do zaburzenia jego funkcjonowania. Miasto można bowiem uznać za swoisty ekosystem o niskim stopniu samodzielności i samowystarczalności, uzależniony od swojego otoczenia, które warunkuje „domknięcie” procesów obiegu materii i energii. Planowanie miasta zrównoważonego wymaga kompleksowego podejścia do rozwiązywania problemów w skali przekraczającej granice administracyjne, co w realiach polskich zyskało miano „myślenia aglomeracyjnego”. Odnosi się ono zarówno do ustalania wspólnych priorytetów w polityce przestrzennej, jak i do integracji zarządzania na szczeblu regionalnym. Dotyczy to wszystkich wymiarów funkcjonowania miasta, ale szczególnie

---

⁷ Idea usług środowiskowych (ekosystemowych) jako bardzo obiecująca koncepcja oceny i wyceny ekosystemów została zaproponowana przez Costanzę i Daly, a następnie podjęta i rozwinięta przez innych badaczy (Ryszkowski 2005).

ważne jest dla zachowania ciągłości przestrzennej jego systemu przyrodniczego. Jego powiązanie z otaczającymi terenami otwartymi i ekosystemami naturalnymi decyduje o kondycji tego systemu, warunkuje spełnianie jego funkcji ekologicznej i utrzymanie prawidłowej struktury.

Wspomniane wyżej koncepcje oraz tendencje w planowaniu i zarządzaniu współczesnym miastem mają wiele elementów wspólnych i wzajemnie przenikających się. Jest to zrozumiałe, bowiem wyrastają one ze wspólnego nurtu myślenia o przestrzeni – z idei rozwoju zrównoważonego, której założenia obejmują: poszanowanie zasobów (przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych), harmonizowanie ekonomicznych, społecznych i ekologicznych celów rozwoju oraz długookresowe podejście do planowania rozwoju w sposób nienaruszający możliwości zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. Przyjęcie Polityki ekologicznej państwa, przystąpienie Polski do międzynarodowych konwencji, protokołów i porozumień międzynarodowych dotyczących ochrony środowiska (m.in. Konwencji o różnorodności biologicznej, Konwencji klimatycznej) oraz krajobrazu (Europejskiej Konwencji Krajobrazowej), a także stopniowe dostosowywanie w tym zakresie prawodawstwa krajowego, stwarza stabilną podstawę dla wdrażania tej idei. W wymiarze przestrzennym wzmacnia ją Europejska Perspektywa Rozwoju Przestrzennego ESDP (*European Spatial Development Perspective*) – zintegrowana wielosektorowa strategia, której celem jest dążenie do stworzenia zrównoważonych systemów miejskich.

Potencjał Poznania jako miasta zielonego/zrównoważonego – szanse i zagrożenia

Reinterpretacja poznańskiego systemu zieleni miejskiej powinna wpisać się w nurt zrównoważonego myślenia o przestrzeni. Oznacza to implementację idei zielonej infrastruktury, zmierzanie do tworzenia układów samowystarczalnych oraz ochrony terenów rolniczych w mieście. Wszystkie założenia powinny być poparte obiektywnymi wskaźnikami wynikającymi z usług ekosystemów. Istotnym założeniem strategii dla miasta zrównoważonego powinno być także włączenie lokalnych społeczności w proces tworzenia nowych terenów zieleni oraz czerpania z nich bezpośrednich korzyści. Potencjał Poznania jako miasta zielonego warto zatem rozważyć w trzech płaszczyznach, którymi są: 1) zachowanie zasobu terenów niezabudowanych jako rezerwy rozwojowej systemu zieleni; 2) dostrzeganie (uwzględnianie, poszanowanie) i realizacja inicjatyw obywatelskich dla tymczasowego zagospodarowania zielenią nieużytków urbanistycznych; 3) ochrona i odbudowywanie powiązań zieleni między miastem a strefą podmiejską w ramach „myślenia aglomeracyjnego”.

1) W granicach Poznania istnieje duży zasób terenów niezabudowanych, które powinny być włączone do systemu zieleni miejskiej dla jego rozwoju i wzmocnienia. Nie wystarczy deklaratorywny zapis w Studium o kontynuacji założeń systemu. Konieczne jest zabezpieczenie rezerw pod nowe tereny zieleni, które uzupełnią sieć zielonej infrastruktury.

tury miasta. Obszary rolne zajmują ok. 19% całej powierzchni miasta, z czego 1/3 z nich jest odłogowana, podlegając intensywnym procesom sukcesji wtórnej (Gałęcka-Drozda 2014). Obowiązujące Studium przewiduje prawie całkowitą eliminację terenów rolniczych na rzecz terenów zabudowy. Miasto traci zatem potencjał dla rozwoju systemu terenów zieleni. Istniejące kliny zieleni powinny tworzyć główną przyrodniczą sieć zasilającą, niedopuszczalna jest ich zabudowa nawet na tzw. specjalnych warunkach. Działania w perspektywie długofalowej powinny obejmować radykalne kroki mające na celu m.in. renaturyzację cieków wodnych⁸. Obszary niezabudowane włączone do systemu mają za zadanie jego stabilizację ekologiczną. Poza wyznaczeniem terenów dla rozwoju systemu zieleni miejskiej istotne jest wskazanie kierunków ich potencjalnego zagospodarowania. Główną wytyczną powinno być tworzenie układów samowystarczalnych o ograniczonym stopniu urządzenia i zagospodarowania.

2) Tymczasowe zagospodarowanie zielenią nieużytków urbanistycznych (terenów postindustrialnych, postmilitarnych) jest szansą na poprawę jakości przestrzeni miasta, a jednocześnie na zwiększenie lokalnego zaangażowania społecznego. Jest to szczególnie ważne w sytuacji, gdy tworzenie nowych terenów zieleni w mieście napotyka na tak wiele problemów, gdy mnożone są argumenty mające przekonywać o ich kosztowności i nieopłacalności. W obecnej praktyce zarządzania przestrzenią inwestycje związane z terenami zieleni prawie zawsze przegrywają z nowymi inwestycjami kubaturowymi („Kto zapłaci za park? Kto zapewni dochody w postaci podatków?”). Nie wszystkie nieużytki urbanistyczne powinny być zabudowywane, wiele z nich należy zachować jako potencjał na przyszłość, nadając im tymczasową funkcję. Takie miejsca należy rozpatrywać jako istotny element układu przyrodniczego miasta i cenny zasób terenu dla wzmocnienia systemu zieleni. Współcześnie często stają się one terenem integracji społecznej, „teatrem działań”, gdzie realizowane są różne inicjatywy społeczeństwa obywatelskiego. W Poznaniu zaobserwowano duży potencjał społeczny dla działań mających na celu wprowadzanie zieleni w miejscach zdegradowanych, w przestrzeni „niczyjej”⁹. Działania takie pozwalają na bezpośrednie doświadczanie zieleni oraz tworzenie związków emocjonalnych z miejscem zamieszkania.

3) Koncepcja systemu zieleni miejskiej musi uwzględniać myślenie aglomeracyjne, co oznacza kreowanie struktur wielkoprzestrzennych oraz ochronę i odtwarzanie powiązań strukturalnych i funkcjonalnych. To założenie było kluczowe dla idei Czarneckiego, a także dla późniejszych koncepcji planistycznych stanowiących jej kontynuację. Wiele dzisiejszych decyzji przestrzennych na terenie Poznania i sąsiednich gmin prowadzi do przerwania ciągłości i fragmentacji systemu. Zintegrowana polityka przestrzenna na poziomie aglomeracji jest niezbędna nie tylko do odpowiedniego kształtowania terenów zieleni, ale też dla stworzenia stabilnego i odpornego ekosystemu miasta.

⁸ Inicjatywa obywatelska samorządu osiedla Sołacz.

⁹ Na tym tle zaznaczają się pomysły Grupy TASAK, Kolektywu Kąpielisko oraz Projektu Zieleniak. Każdego roku organizowane są akcje, w czasie których przy współudziale mieszkańców sadzone są pnącza w kamienicznych podwórzach, organizowane są społeczne ogrody warzywne, naturalne place zabaw.

Podsumowanie

Poznań posiada potencjał i szanse, aby rozwijać się jako miasto zrównoważone. Jednym z wyznaczników jego struktury urbanistycznej jest klinowy system zieleni miejskiej, którego podstawowe cechy to: ciągłość przestrzenna, wewnętrzne zróżnicowanie i powiązanie z otaczającymi miasto ekosystemami naturalnymi. Ta spójna idea planistyczna, stworzona w latach 30. ubiegłego wieku, jest wciąż aktualna i żywotna, lecz w obliczu zmian dokonujących się w różnych wymiarach życia miasta wymaga współczesnej interpretacji i wzbogacenia jej o nowe wątki. Równie istotne jest tworzenie instrumentów jej wdrażania, aby nie pozostała jedynie w sferze deklaracyjnych zapisów, swego rodzaju „planistyczno-politycznej poprawności”. O sile i trwałości idei świadczy fakt, że doskonale wpisują się w nią nowe koncepcje rozwojowe, stworzone w XXI w. – zielonej infrastruktury i usług ekosystemowych. Realizacja strategii rozwoju Poznania jako miasta zrównoważonego oznacza w odniesieniu do systemu zieleni miejskiej poszukiwanie rozwiązań w kilku podstawowych wymiarach: 1) projektowym – poszukiwaniu nowych form przestrzenno-kompozycyjnych i nowych rozwiązań technologicznych, 2) społecznym – wzmacnianiu świadomości i zaangażowania mieszkańców oraz respektowaniu ich potrzeb, 3) prawnym – wprowadzaniu jednoznacznych zapisów w dokumentach planistycznych i ich wdrażaniu w procesie zarządzania zasobami, 4) organizacyjnym – inicjowaniu i koordynowaniu współpracy na poziomie samorządów lokalnych.

Bibliografia

- Czarnecki W., 1964, *Planowanie miast i osiedli*, t. 3: *Krajobraz i tereny zielone*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Deelstra T., Boyd D., van den Biggelaar M., 2001, *Multifunctional land use: an opportunity for promoting urban agriculture in Europe*, „Urban Agriculture Magazine” 4.
- Dijk T., Valk A., 2009, *Regional planning for open space*, Routledge, London.
- Gafecka-Drozda A., 2014, Tereny otwarte jako element struktury przestrzennej wielkiego miasta, ze szczególnym uwzględnieniem Poznania, rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem A. Zachariasz, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.
- Giecwicz J., 2005, *Obszary rolne jako czynnik przyrodniczej rewitalizacji miasta*, „Teka Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych – OL PAN”.
- Jędraszko A., 1998, *Planowanie środowiska i krajobrazu w Niemczech na przykładzie Stuttgartu*, Unia Metropolii Polskich, Warszawa.
- Kodym-Kozaczko G., 2005, *Rozwój Poznania w planowaniu urbanistycznym w latach 1900–1990*, [w:] *Architektura i urbanistyka Poznania w XX wieku*, red. T. Jakimowicz, Wydawnictwo Miejskie, Poznań.
- Kodym-Kozaczko G., 2006, *System zieleni w planach ogólnych Poznania w XX wieku*, [w:] *Zieleń miejska – naturalne bogactwo miasta. Problemy zieleni zabytkowej w miastach Unii Europejskiej*, red. E. Oleksiejuk, A. Jankowska, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Toruń, Toruń.
- Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów Zielona infrastruktura — zwiększanie kapitału naturalnego Europy, 2013, Komisja Europejska.
- Kowalski P., 2010, *Zielona infrastruktura w miejskiej przestrzeni publicznej*, „Czasopismo Techniczne” 5/107.

- Kremer P., Hamstead Z.A., McPhearson T., 2013, *A social–ecological assessment of vacant lots in New York City*, "Landscape and Urban Planning" 120.
- Kronenberg J., 2012, *Usługi ekosystemów w miastach*, [w:] *Zrównoważony rozwój – zastosowania* (3), red. T. Bergier, J. Kronenberg, Fundacja Sendzimira, Kraków.
- Maruani T., Amit-Cohen I., 2007, *Open space planning models: A review of approaches and methods*, "Landscape and Urban Planning" 81.
- Raszeja E., 2006, *Quo vadis civitas? Przestrzenno-krajobrazowe aspekty procesów suburbanizacji w obszarze metropolitalnym Poznania*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej. Architektura i Urbanistyka” z. 6.
- Raszeja E., Gałęcka A., 2012, *Zieleń jako element wizerunku Poznania – między ochroną historycznej struktury a kreacją współczesnej przestrzeni miejskiej*, [w:] *Tożsamość krajobrazu miasta*, red. H. Petryshyn, E. Sochacka-Sutkowska, Zachodniopomorski Uniwersytet Technologiczny w Szczecinie, Szczecin.
- Rostański K., 2012, *Natura modelowana, elementy naturalistyczne w kompozycji urbanistycznej*, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice.
- Ryszkowski L., 2005, *Znaczenie funkcjonalnej analizy krajobrazu dla zagospodarowania przestrzennego*, [w:] *Ochrona środowiska w gospodarce przestrzennej*, red. L. Ryszkowski, A. Kędziora, Prodrak, Poznań.
- Stiles R., 2011, *Wskazówki do opracowania zagospodarowania przestrzeni miejskich*. Dokument opracowany w ramach projektu „UrbSpace” (www.urbanspaces.eu), współfinansowanego ze środków EFRR w ramach Programu Operacyjnego Europa Środkowa.
- Strategie rozwoju wybranych obszarów metropolitalnych w Europie. Rekomendacje dla aglomeracji poznańskiej*, 2010, red. M. Matusiak, Centrum Badań Metropolitalnych, Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań, Biblioteka Aglomeracji Poznańskiej z 9.
- Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Miasta Poznania, 2014, Załącznik nr 2 do uchwały Rady Miasta Poznania Nr LXXII/1137/VI/2014 z dnia 23 września 2014 r.
- Szulczewska B., 2002, *Teoria ekosystemu w koncepcjach rozwoju miast*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa.
- Veire H., Primdahl J., Brandt J., 2007, *The Copenhagen finger plan: keeping a green space structure by a simple planning metaphor*, [w:] *Europe’s living landscapes: essays exploring our identity in the countryside*, red. B. Pedroli, A. Doorn, G. Blust, M.L. Paracchini, D. Wascher, F. Bunce, KNNV Publishing, Wageningen.
- Yu K., Li D., Li N., 2006, *The evolution of greenways in China*, "Landscape and Urban Planning" 76.

WSPÓŁCZESNA INTERPRETACJA IDEI POZNAŃSKIEGO SYSTEMU ZIELENI MIEJSKIEJ W KONTEKŚCIE STRATEGII MIASTA ZRÓWNOWAŻONEGO

ABSTRAKT: Poznański klinowo-pierścieniowy system zieleni, autorstwa Czarneckiego i Wodzikki, jest jednym z najbardziej trwałych elementów struktury przestrzennej miasta. Jednakże obecne procesy rozwojowe i naciski inwestycyjne są poważnym zagrożeniem dla stabilności systemu, a zapisy w obowiązujących dokumentach planistycznych, postulujące jego ochronę i wzmocnienie, mają charakter fasadowy. W obliczu rozwijających się współcześnie koncepcji – miasta zrównoważonego, zielonej infrastruktury, czy usług ekosystemów oraz konieczności implementacji europejskich rozwiązań prawnych niezbędna jest reinterpretacja „klasycznej” idei poznańskiego systemu zieleni. Dotyczy to zarówno jego struktury wewnętrznej, jak też powiązań z zasilającymi go ekosystemami zewnętrznymi.

SŁOWA KLUCZOWE: klinowo-pierścieniowy system zieleni, zielona infrastruktura, struktura przestrzenna miasta, miasto zrównoważone, Poznań